

Robert Poklek

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
poklek@interia.pl; ORCID: 0000-0002-4727-8806

Atmosfera wychowawcza jako podstawa ochrony dynamicznej w jednostce penitencjarnej*

Abstrakt: Oddziaływania penitencjarne mające na celu pozytywną aktywność więźniów w kierunku ich wewnętrznej przemiany (readaptacji) a następnie przyjęcie przez zewnętrzne – wolnościowe otoczenie (reintegracja społeczna), muszą odbywać się w odpowiednim środowisku wychowawczym, gwarantującym atmosferę sprzyjającą realizacji nie tylko celów izolacyjno-dyscyplinujących, ale przede wszystkim wychowawczo-resocjalizacyjnych. Ochrona dynamiczna to swoista filozofia budowania bezpieczeństwa w więzieniu opartego na podmiotowych relacjach personelu z więźniami i aktywnym zapobieganiu występowaniu zagrożeń, zanim staną się groźne i będą eskalować. W artykule poruszono problematykę możliwości i ograniczeń organizacyjnych i mentalnych wpływających na wdrożenie ochrony dynamicznej jako praktyki kształtowania właściwej atmosfery wychowawczej, przy zachowaniu warunków bezpieczeństwa w jednostkach penitencjarnych.

Słowa kluczowe: atmosfera wychowawcza, ochrona dynamiczna, resocjalizacja penitencjarna.

.....

* Publikacja dofinansowana przez Wydział Pedagogiczno-Artystyczny w Kaliszu Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Atmosfera wychowawcza w zakładzie karnym a ochrona dynamiczna – wprowadzenie w problematykę

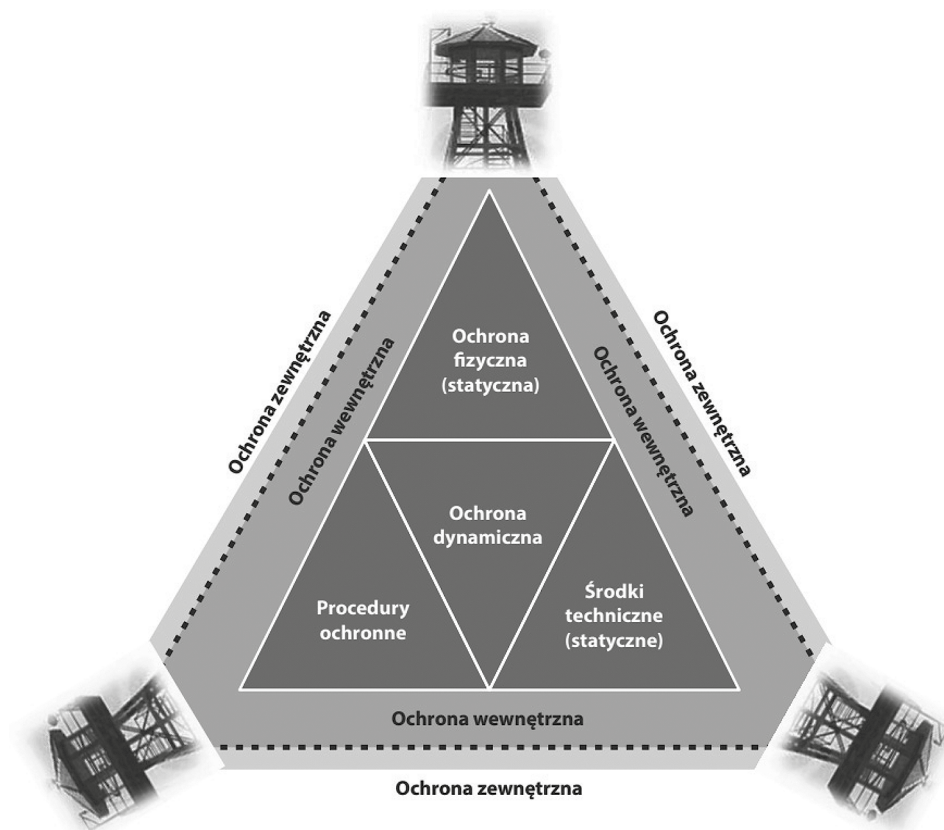
Każda rzeczywistość wychowawcza obejmuje skorelowane ze sobą i współzależne obiekty wychowawcze: podmiot wychowania czyli wychowanek, sytuację wychowawczą oraz osobę lub osoby wychowujące. Jakość oddziaływań oraz efekt wychowawczy są w dużym stopniu wypadkową głębokości i natężenia wzajemnych osobowych kontaktów, i to właśnie relacje interpersonalne są kluczowe zarówno w procesie adaptacji wychowanek do warunków instytucjonalnych, jak i w podejmowanych względem niego oddziaływaniach (Konopczyński 2016). Z kolei realizacja celów wykonywania kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania opisanych w art. 67 oraz art. 207 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. kodeks karny wykonawczy wymaga prowadzenia oddziaływań penitencjarnych, a one mogą być realizowane w sprzyjających warunkach psychospołecznych i architektonicznych. Stworzenie właściwego klimatu wychowawczego, nazwanego klimatem społecznym instytucji lub atmosferą wychowawczą, jest warunkiem *sine qua non* wywołania korzystnych zmian w osobowości, postawach, motywacji, tożsamości i innych właściwościach psychospołecznych skazanego (Pierzchała 2018). Innymi słowy wszystkie elementy systemu penitencjarnego, takie jak: infrastruktura – baza lokalowa i urządzenia zakładu karnego, przepisy i instytucje prawa, a co ważniejsze kadra penitencjarna (Bulenda 2014; Górny 1996; Śliwowski 1982; Walczak 1972) powinny tworzyć właściwe środowisko wychowawcze i odpowiedni klimat społeczny (Konopczyński 2013).

Środowisko wychowawcze powiązane jest ze środowiskiem ekologicznym, społecznym, kulturowym, jednakże w odróżnieniu od innych środowisk stanowi przestrzeń interakcji międzyludzkich, w których wywołuje się intencjonalnie wpływy wychowawcze (Sroczyński 2008), czyli procesy celowych zabiegów zmierzających do współdziałania w kształtowaniu postaw osób przebywających w danej instytucji (placówce opiekuńczo-wychowawczej, szkole, schronisku dla nieletnich, ośrodka kuratorskim itp.). Tak rozumiane środowisko wychowawcze jest także środkiem oddziaływania, przy pomocy którego zmierza się do realizacji celów, dla których powołane są więzienia jako instytucje (Benedyczak i in. 1995), przy jednoczesnym dynamicznym zabezpieczeniu jednostek penitencjarnych przed różnymi zagrożeniami wpisanymi w specyfikę izolacji więziennej. I to właśnie „czynnik ludzki”, rozumiany jako profesjonalny i dobrze wyszkolony personel, pracujący w bezpośrednim kontakcie z więźniami, stanowi najważniejszy element aktywnego systemu bezpieczeństwa (Smit, Snacken 2009).

Pojęcie ochrony dynamicznej (*dynamic security*) zostało zaszczerpione na grunt penitencjarny w połowie lat 80. ubiegłego wieku przez Iana Dunbara, reformatora brytyjskiego systemu więziennego. W praktyce oznaczało konieczność ciągłego

przebywania personelu w środowisku osadzonych, rozmawianie z nimi i słuchanie tego, co mają do powiedzenia oraz wyczuwanie atmosfery panującej w więzieniu, poparte odpowiednim wywiadem – rozpracowywaniem (szacowaniem) ryzyka (Drake 2012). Zabezpieczenia fizyczne i techniczne określane są jako pasywne środki bezpieczeństwa, które nie zapobiegają ucieczkom, buntom czy innym zdarzeniom nadzwyczajnym, jeżeli nie towarzyszą im środki ochrony gwarantowane przez wyczulony personel (*alert staff*), dobrze znający osadzonych, będących pod jego opieką i kontrolą. Zawarte w Europejskich Regułach Więziennych standardy opierają się właśnie na koncepcji ochrony dynamicznej, odnoszącej się do zapewnienia bezpieczeństwa społeczeństwa (*security*) i zapewnienia bezpieczeństwa wewnątrz więzienia (*safety*) (Poklek, Chojnacka 2017). Dunbar doszedł do wniosku, że strażnicy więzienni nie powinni ograniczać się wyłącznie do biernego obserwowania i pilnowania więźniów, aby w porę zareagować na występujące negatywne zachowania, ale powinni rozmawiać i wchodzić z więźniami w interakcje. Tym samym, aktywnie przeciwdziałać zdarzeniom, zanim one wystąpią i będą eskalować. Przewaga dynamicznej ochrony nad statycznymi barierami wynika z wczesnego wykrywania niebezpieczeństw przez personel, który jest świadomy zagrożeń i jest wyczulony na zachowania odbiegające od normy, a co ważniejsze zaangażowany w aktywne poszukiwanie sygnałów zagrożenia na jego wczesnych etapach (Coyle 2009). Dobre kontakty, a wręcz nawiązane relacje pomiędzy funkcjonariuszami a więźniami, przeciwdziałają zdarzeniom, a także umożliwiają personelowi uzyskiwanie bieżących informacji na temat tego, co dzieje się w więzieniu, zmniejszając ryzyko zdarzeń. Ułatwiają także dialog i proces negocjacji w trakcie incydentu oraz szybciej przywracają porządek po zaistnieniu zdarzenia (Mecwaldowski, Poklek 2020). Jednak warunkiem pozytywnych relacji pomiędzy więźniami i funkcjonariuszami są umiejętności komunikacyjne personelu oraz jego wyczuwanie na niepokojące sygnały (Stańdo-Kawecka 2015). W tak pojmowanym systemie ochrony występuje balans pomiędzy pozytywnymi relacjami z więźniami a ich dyscyplinowaniem i wyciąganiem konsekwencji w sytuacji dokonanych przez nich przekroczeń regulaminu.

Słownikowa definicja pojęcia atmosfery wychowawczej oznacza nastrój panujący w otoczeniu wychowanków oraz charakter stosunków między opiekunami a podopiecznymi w danej instytucji (Kupisiewicz, Kupisiewicz 2009). W kontekście zakładu karnego atmosferę odnosi się do takich warunków występujących w jednostce penitencjarnej, które podczas realizacji celów tej instytucji opierają się na zaufaniu i wzajemnym szacunku zarówno osadzonych, jak i kadry penitencjarnej oraz życzliwości przy egzekwowaniu obowiązków i dyscyplinowaniu. Konieczne jest zatem zachowanie równowagi pomiędzy dyscyplinowaniem i stanowczym stawianiem granic a ludzkim podejściem w kontaktach interpersonalnych. Podkreślenia wymaga fakt, że za właściwą atmosferę wychowawczą w więzieniu odpowiedzialne są wszystkie osoby pracujące w bezpośrednim kontakcie z osobami pozbawionymi wolności w zakresie wynikającym z powierzonych im zadań

Ryc. 1. Ochrona dynamiczna w strukturze bezpieczeństwa jednostki penitencjarnej

Źródło: Poklek, Chojnacka 2017, s. 67.

(ochronnych, penitencjarnych, kwatermistrzowskich, ewidencyjnych itd.). Wymaga to od całego personelu wiedzy na temat populacji więziennej i zrozumienia relacji panujących w środowisku więziennym, co może przyczynić się do właściwego zinterpretowania reakcji osadzonych i przewidywania możliwości stworzenia przez nich określonego zagrożenia. Każdy kontakt funkcjonariusza z osadzonym powinien opierać się na humanitarnym, pełnym szacunku i godnym traktowaniu, ponieważ tylko wówczas będzie wzmacniał pozytywne relacje, będące bazą do stworzenia odpowiedniej atmosfery i tym samym ochrony dynamicznej. Negatywny stosunek personelu do osadzonych wpływa na klimat społeczny instytucji, jest przez osadzonych wyczuwany, co rodzi dodatkowe napięcia, nieufność i niechęć w kontaktach, postawy roszczeniowe i pieniacze, poczucie niesprawiedliwości i skrzywdzenia. Natomiast w skrajnych przypadkach może wystąpić chęć więźnia do pośredniej zemsty, np. napisanie skargi do odpowiedniej instytucji lub bezpośredniego odwetu w postaci werbalnej lub fizycznej agresji na funkcjonariusza.

Wychowawca, opierając się na obowiązujących przepisach prawa penitencjarnego i wynikających z niego procedur obowiązujących w zakładzie karnym, powinien: stworzyć warunki umożliwiające prawidłowy przebieg oddziaływań i procesu resocjalizacji, respektować zalecenia metodyczne, stosować zróżnicowane metody i techniki oddziaływań oraz realizować funkcje resocjalizacyjne. Zgodnie z przepisami, kształtowanie atmosfery jest jego obowiązkiem i obejmuje cały szereg działań, takich jak: utrzymywanie kontaktów wychowawczych i inspirowanie do kontaktów rodziną oraz najbliższymi; inicjowanie zewnętrznych kontaktów społecznych z podmiotami wspierającymi resocjalizację i pomoc więźniom; zapobieganie: demoralizacji i postępującej patologii, przejawom podkultury, przemocy wewnątrzwięziennnej, agresji i samoagresji oraz uzależnieniom; wdrażanie do aktywności akceptowanej społecznie, samokontroli i samodyscypliny; motywowanie do realizacji indywidualnego programu i aktywnego uczestniczenia w procesie resocjalizacji; wizytowanie miejsc zakwaterowania, nauki, pracy i rozrywki skazanych; organizowanie indywidualnych i grupowych zajęć, wzbudzających pożądaną aktywność; wskazywanie akceptowanych sposobów rozwiązywania sytuacji trudnych – modelowanie właściwych zachowań; wspieranie podjętych przez skazanego prawidłowych decyzji; egzekwowanie obowiązków, sprawowanie kontroli i nadzoru – wzbudzanie odpowiedzialności; wzmacnianie i utrwalanie pożądanых zachowań – nagradzanie oraz korygowanie i eliminowanie negatywnych zachowań – karanie (Poklek 2013).

Władza sprawowana przez administrację więzienną przekłada się na jakość stosunków panujących w zakładzie karnym, i tym samym na klimat tej instytucji. Sama władza dyskrejonarna w więzieniu wynika z różnych przesłanek, czasem niedookreślonych, takich jak: władza przymusu, czyli stosowanie segregacji, przeszukania, systemu kar dyscyplinarnych; władza nagradzania, czyli dystrybucji przywilejów, cenionych prac, pozytywnych ocen w dokumentacji; władza formalna wynikająca z przepisów prawa; władza „wymieniana” powiązana z nieformalnym system nagród czy instrumentalnym dostosowaniem lub wręcz wykorzystywaniem relacji więzień-funkcjonariusz. Ponadto na poziom władzy wpływają właściwości i cechy funkcjonariusza, tj. jego uprawnienia eksperckie lub „zawodowe”, obejmujące kompetencje i doświadczenie oraz szacunek lub autorytet osobisty, przekładający się na sposób pracy funkcjonariuszy z więźniami i ich umiejętności przywódcze (Liebling i in. 2011). Wpływ władzy instytucjonalnej na porządek i dyscyplinę oraz możliwość realizacji celów wynika zatem z reglamentacji przywilejów, egzekwowania obowiązków, możliwości regulaminowego nagradzania i karania, możliwości wykorzystania środków przymusu bezpośredniego i innych legalnych instrumentów władzy. Może także, choć to trudniejsze, wynikać z autorytetu osobistego i umiejętności nieinwazyjnego zachowania porządku i bezpieczeństwa poprzez swoistą uznaniowość w traktowaniu więźniów (Kolind 2015).

Utrudnienia w budowaniu atmosfery wychowawczej

Kształtowanie środowiska i atmosfery wychowawczej w warunkach izolacji więziennej jest utrudnione ze względu na specyficzne cechy instytucji totalnej (Goffman 2011), deprywację ważnych potrzeb więźniów (Mazur 2008), procesy dehumanizacji stosunków międzyludzkich (Ciosek 1996), demoralizację i właściwości psychofizyczne osadzonych (Poklek 2010) oraz występujące interakcje konfliktu pomiędzy osobami uwięzionymi a personelem (Ciosek 2007; Machel 2006), a także antagonizmy wśród funkcjonariuszy różnych pionów służby realizujących inne zadania np. ochroną i działem penitencjarnym (Poklek 2006).

W środowisku więziennym panuje atmosfera wzajemnej nieufności. Dotyczy to zarówno grupy osadzonych względem siebie, jak i osadzonych względem kadry penitencjarnej i odwrotnie. Przyczyniają się do tego niepisane zasady: przemocy i eksploatacji (wśród osadzonych), *status quo* i względnej solidarności w kontaktach więźniowie–personel (Kosewski 1977). Dodatkowymi utrudnieniami w kształtowaniu optymalnych warunków oddziaływań penitencjarnych mogą być reakcje więźniów na izolację (zachowania instrumentalne, protestacyjno-wymuszające, nawykowe, załamaniowe), występujące z różnym nasileniem w zależności od fazy uwięzienia lub wpływów sytuacyjnych (Poklek 2018). Ponadto stosowana przez osadzonych strategia adaptacyjna (taktyka buntu, wycofania, zadowolenia, konwersji, zimnej kalkulacji) nasycona wzajemną niechęcią lub zachowaniami manipulacyjnymi, nie sprzyjają rzeczywistym kontaktom wychowawczym (Żywicka 1996). Jednak najpoważniejszym problemem w kształtowaniu atmosfery wychowawczej jest nakładanie się na strukturę formalną jednostki penitencjarnej struktur nieformalnych opisywanych szeroko w literaturze jako podkultura więzienna lub przestępcza, sekretne lub drugie życie więzienne (Kolęda 1995; Moczydłowski 2002; Przybyliński 2005; Szaszkievicz 1997; Żywucka-Kozłowska 2007), a także przenikanie na teren jednostki penitencjarnej substancji odurzających, psychotropowych, alkoholu, leków i innych środków zmieniających nastrój i psychomotorykę człowieka (Wojciechowski, Ostrowski 2011). Zdarza się, że funkcjonariusze unikają świadomości bliższych relacji z osadzonymi z powodu obaw przed korupcją lub posądzenia o nielegalne kontakty, co przez więźniów może być odbierane jako nadmierny dystans, powierzchowność i płytkość relacji (Crewe i in. 2015). Może to być także spowodowane literalnym odczytaniem Ustawy z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej, gdzie w art. 28 § 2 widnieje zapis: „Funkcjonariuszom i pracownikom zabrania się utrzymywania innych niż wynikające z obowiązków służbowych kontaktów z osobami pozbawionymi wolności”.

Obecne w każdym więzieniu zróżnicowane podejście do więźniów i „układanie” się z nimi może mieć zarówno pozytywne, jak i negatywne konsekwencje. Wynika ono z przekonania, że „świat więzienny nie jest czarno-biały”, i faktu,

że nie ma realnej możliwości zrealizowania wszystkich procedur wynikających z regulaminu. Dlatego trzeba raczej działać w jakichś ramach z pewnymi marginesami swobody i zindywidualizowanego dopasowania, czego bezpośrednim skutkiem jest wykorzystywanie dyskrecyjnej władzy przez funkcjonariuszy (Bennett 2016). Sposób sprawowania władzy przez personel może wpływać na atmosferę panującą w więzieniu – albo w kierunku harmonizowania relacji, współpracy i zaufania albo konfliktu, podejrzliwości i wzajemnej niechęci. Z badań Michaela J. Gilberta (1997) wynika, że personel w kontekście korzystania z dyskrecyjnej władzy może przyjmować różne style pracy względem osadzonych. Zdaniem tego autora mogą występować następujące postawy personelu:

- „profesjonalista” – otwarty, współpracujący, gotowy w uzasadnionych przypadkach robić wyjątki od przepisów, ale w ostateczności, gdy jest to konieczne, jest gotowy użyć przymusu jako środka ostatecznego;
- „rewanżujący się” – skłonny do pomocy, koncyliacyjny, ale bez gotowości do wykorzystania formalnego autorytetu i użycia siły nawet, gdy jest to konieczne;
- „egzekutor” – regulaminowy, postępujący zgodnie z przepisami, nierobiący wyjątków, szukający przewinień, mało empatyczny, szybko reagujący gniewem, nadużywający siły i władzy;
- „unikający” – stroniący od bezpośrednich kontaktów z więźniami, „nie zauważa” naruszeń przepisów, żeby nie konfrontować się, zrzuca odpowiedzialność na innych.

Oczywiście niektóre z opisanych wyżej stylów pracy nie będą sprzyjały atmosferze wychowawczej i budowaniu relacji, które mogłyby być bazą do wdrażania ochrony dynamicznej.

Czynniki sprzyjające kształtowaniu atmosfery wychowawczej

Ponieważ wszystkie elementy systemu penitencjarnego wpływają na kształtowanie atmosfery w więzieniu, należy zacząć od stworzenia odpowiednich warunków socjalno-bytowych. Państwo odbierając człowiekowi wolność w majestacie prawa, bierze na siebie odpowiedzialność za jego godną egzystencję. Obligują je do tego międzynarodowe umowy i ratyfikowane konwencje, wyznaczające standardy postępowania z więźniami (Szymanowski 2011). Zatem przysługujące osadzonym prawa do odpowiedniego metrażu w celi mieszkalnej, wyżywienia i odzieży, zachowania higieny i zdrowia, dostępu do świeżego powietrza i spaceru itp. muszą być zapewnione, gdyż jakiegokolwiek braki w tym zakresie odczuwane są w warunkach izolacji jeszcze dotkliwiej niż w warunkach wolnościowych i powodują autentyczne cierpienie, a to wpływa na atmosferę i bezpieczeństwo w jednostce (Waligóra 1984). Ogromną rolę w tym zakresie odgrywa współpraca zwłaszcza pomiędzy działem penitencjarnym i ochrony a działem kwatermistrzowskim i ochroną zdrowia.

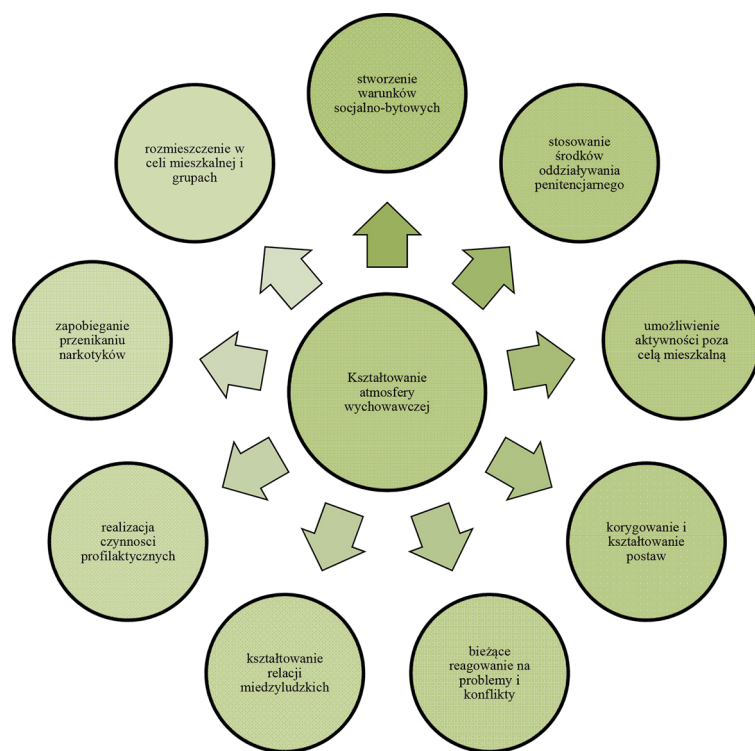
Należy pamiętać, że w warunkach izolacji więziennej przebywają osoby charakteryzujące się negatywnymi postawami względem norm i wartości społecznych, często zdemoralizowane, uzależnione, wykazujące zaburzenia osobowości lub zachowania. Ich pobyt w więzieniu może dodatkowo zaostrzać występujące nieprawidłowości lub sprzyjać pojawianiu się nowych zaburzeń. Może to być przyczyną konfliktów i agresji, wykorzystywania przez dominujących osadzonych słabszych psychofizycznie. Zatem na pierwszy plan wysuwa się właściwe rozmieszczenie osadzonych w celach mieszkalnych, grupach spacerowych i łazienkowych oraz innych grupach aktywności (zajęcia świetlicowe, koła zainteresowań, spotkania grupowe, programy resocjalizacyjne itp.). W tym zakresie musi występować daleko idąca współpraca wychowawcy z oddziałowym i innymi funkcjonariuszami działu ochrony. Niezbędne jest także ciągłe korygowanie nieprawidłowych zachowań i kształtowanie postaw akceptowanych społecznie. W tym celu wychowawca powinien jak najczęściej odbywać indywidualne rozmowy z osadzonymi, wizytować cele mieszkalne i miejsca przebywania osadzonych oraz organizować zajęcia o charakterze grupowym. Dzięki tym działaniom wychowawca mógłby pozytywnie oddziaływać na podopiecznych oraz wychwytywać sygnały świadczące o zagrożeniu ich bezpieczeństwa osobistego. Podczas takich spotkań mają zastosowanie wszelkie metody oddziaływań (wpływ osobisty, sytuacyjny i grupowy), które w konsekwencji mogą poprawić wzajemne relacje zarówno wśród osadzonych z grupy wychowawczej, jak i kształtować właściwą atmosferę wychowawczą.

Występujący w warunkach izolacji brak ruchu i ograniczenie aktywności wolnoczasowej sprzyja narastaniu napięcia, a rutynowy i monotonny harmonogram dnia może przyczyniać się do wypełniania przez więźniów nadmiaru czasu w sposób nieakceptowany (nielegalne kontakty, hazard, niszczenie sprzętu kwaterek itp.), a w konsekwencji do wystąpienia różnych form agresji, np. samoagresja, agresja skierowana na współosadzonych lub funkcjonariuszy (Poklek 2008). Żeby minimalizować negatywne skutki deprywacyjnego charakteru więzienia, należy umożliwić osadzonym, zwłaszcza w zakładzie typu zamkniętego, podejmowanie różnorodnych form aktywności i jak najczęstsze przebywanie poza celą mieszkalną. Wykorzystuje się w tym celu zatrudnienie, nauczanie, zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe, twórczość artystyczną oraz kontakty zewnętrzne z podmiotami zajmującymi się resocjalizacją i pomocą osadzonym (kościół i związki wyznaniowe, fundacje i stowarzyszenia itp., organizacje pozarządowe). W realizacji tych przedsięwzięć oprócz działu ochrony i penitencjarnego dużą rolę odgrywa również pion zatrudnienia osadzonych oraz osoby z zewnątrz.

Mając na uwadze atmosferę wychowawczą jako warunek konieczny do realizacji oddziaływań penitencjarnych w zakładzie karnym, kształtuje się wzajemne relacje wśród osadzonych oraz pomiędzy osadzonymi a osobami prowadzącymi oddziaływania penitencjarne, które z jednej strony zapewniają bezpieczeństwo indywidualne oraz porządek w jednostce, a z drugiej strony, wpływają na efektywność prowadzonych oddziaływań. Niestety bez właściwej diagnozy indywidualnej

oraz poznania środowiska osadzonych nie jest możliwe kształtowanie tych relacji i stworzenie właściwej atmosfery. Diagnoza indywidualna ma charakter ciągły i obejmuje badania osobopoznawcze (Poklek 2017), natomiast środowisko osadzonych poznaje się poprzez określenie ról społecznych (środowiskowych) pełnionych przez nich w zakładzie karnym, struktur i procesów grupowych występujących w społeczności osadzonych oraz ich przemian, zagrożeń dla prawidłowego przebiegu oddziaływań i bezpieczeństwa jednostki. Kwestie te reguluje Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych.

Zjawiska związane z drugim życiem wymuszają na każdym funkcjonariuszu i pracowniku podejmowanie czynności profilaktycznych, przyczyniających się do minimalizowania negatywnego wpływu podkultury przestępczej na oddziaływania penitencjarne i funkcjonowanie jednostki. Działania te, opisane w Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 października 2016 r. w sprawie sposobów ochrony jednostek organizacyjnych Służby Więziennej, polegają na obserwowaniu zachowań i relacji w środowisku osadzonych, rozpoznawaniu struktur podkultury i udziału w niej osadzonych, rozpoznawaniu atmosfery i nastrojów wśród osadzonych oraz zamiarów godzących w bezpieczeństwo jednostki penitencjarnej. Należy zatem przyglądać się zachowaniu osadzonych podczas ich codziennych sytuacji: pobieraniu i spożywaniu posiłków, aktywności w celi mieszkalnej, porządkowi, zajęciom kulturalno-oświatowym itp. Niepokój powinny budzić przejawy dominacji jednych osadzonych nad drugimi, wyznaczanie do sprzątania poza kolejnością, zmuszanie do usługiwania, izolowanie od wspólnych posiłków, wysmiewanie i szykanowanie, zabieranie rzeczy osobistych czy utrudnianie kontaktów z wychowawcą i innymi funkcjonariuszami. Do ról grupowych mających bezpośredni wpływ na atmosferę wychowawczą, na które należy zwracać szczególną uwagę, zalicza się przede wszystkim role osadzonych dominujących (tzw. prowodyrów) i ich pomocników (tzw. żołnierzy) oraz wspomagających ich osadzonych (tzw. szara eminencja). O ile „żołnierzy” łatwo zidentyfikować ze względu na agresywne zachowania i przekroczenia regulaminu, o tyle „prowodyra”, czy tym bardziej „szarą eminencję”, trudniej jest ustalić, ponieważ oni nie angażują się w sposób widoczny, ale często stoją za incydentami dyscyplinarnymi. Kolejną rolą grupową, którą wychowawca powinien szybko ustalić jest rola ofiary (tzw. poszkodowany) – osadzonego, który jest przedmiotem szykanowania, wykorzystywania, znęcania lub innych form agresji. Rola ta może być przypisana osadzonym z różnych powodów, np. ze względu na: charakter popełnionego przestępstwa (przestępstwa seksualne z dziećmi, okrucieństwo czy przejawy dewiacji), warunki psychofizyczne (niepełnosprawność fizyczna, upośledzenie umysłowe, słaba konstrukcja psychiczna, cechy wiktyimizacyjne), orientację homoseksualną, współpracę z organami ścigania podczas śledztwa, współpracę z administracją więzienia, sprzeniewierzenie się zasadom podkulturowym i wykluczenie z grupy czy wreszcie niespłacone długi (Snopek 2012). Rozpoznanie struktury grupowej i jej przemian, identyfikacja dy-

Ryc. 2. Czynniki kształtujące atmosferę wychowawczą w jednostce penitencjarnej

Źródło: opracowanie własne.

namicznie zmieniających się ról grupowych, walka o wpływy i wzajemne zwalczanie się osadzonych dominujących, wymaga stałego monitorowania poziomu konsolidacji struktur nieformalnych, co jest możliwe wyłącznie przy współpracy przedstawicieli wszystkich działów służby.

Kolejnym problemem wpływającym bezpośrednio na atmosferę wychowawczą i oddziaływania penitencjarne jest przenikanie na teren jednostki penitencjarnej narkotyków i obrót nimi wśród osadzonych. Zgodnie z Zarządzeniem Nr 3 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 13 stycznia 2016 r. zmieniającym zarządzenie w sprawie przeciwdziałania przedostawania się substancji odurzających i ich obrotowi na terenie zakładów karnych i aresztów śledczych, w celu zapobiegania temu zjawisku należy obserwować zachowania, zwracać uwagę na treść rozmów świadczących o możliwości zażycia lub dystrybucji środków odurzających i psychotropowych wśród osadzonych, kontrolować osadzonych powracających z miejsc poza zakładem karnym (przepustki, przerwy, zatrudnienie zewnętrzne, zajęcia poza terenem), kontrolować pod tym kątem przychodzące do osadzonych paczki i przesyłki pocztowe, zwracać uwagę na osoby z zewnątrz itp. (Jaworski

2006). Wychowawca lub psycholog odgrywa istotną rolę w identyfikowaniu poprzez badania osobopoznawcze osób uzależnionych lub zażywających narkotyki w przeszłości czy powiązanych ze środowiskiem narkomańskim. W trakcie rozmów wychowawczych lub psychokorekcyjnych może uzyskać informacje o konfliktach, zadłużeniu osadzonych i innych zagrożeniach bezpieczeństwa osobistego, wynikających z transferu narkotyków na teren i wewnątrz więzienia itp., które powinien niezwłocznie przekazać wyznaczonemu funkcjonariuszowi.

Ponadto wychowawca we współpracy z oddziałowym oraz innymi funkcjonariuszami na bieżąco reaguje na pojawiające się problemy i sytuacje konfliktowe między osadzonymi, przekazując zainteresowanemu osadzonym informacje, a w uzasadnionych przypadkach dokonuje stosownych przemieszczeń w celach mieszkalnych, a nawet za zgodą kierownictwa w oddziałach mieszkalnych. W przypadku naruszenia porządku i dyscypliny i sporządzenia wniosku dyscyplinarnego rozmawia z osadzonym, ustala stan faktyczny i proponuje dalsze działania. Reasumując, jak wspomniano wcześniej, kształtowanie atmosfery wychowawczej sprowadza się do podejmowania przez wychowawcę we współpracy z innymi funkcjonariuszami działań zaprezentowanych na rycinie 2. Jednocześnie osadzonym powinny być stawiane jasne – wynikające z norm ogólnospołecznych i uregulowań prawnych – granice postępowania, a w przypadku ich naruszenia wyciągane stosowne do przewinienia konsekwencje dyscyplinarne.

Podsumowanie

Analizując prawne uwarunkowania atmosfery wychowawczej w zakładzie karnym można dojść do wniosku, że istnieją formalne warunki do jej kształtowania i tym samym budowania zaplecza do wdrażania ochrony dynamicznej w jednostkach penitencjarnych. Niestety istnieją także organizacyjne i mentalne bariery w budowaniu właściwych z punktu widzenia relacji pomiędzy personelem a więźniami. W aktualnym systemie penitencjarnym praca wychowawców, mimo formalnych obowiązków związanych z oddziaływaniami penitencjarnymi, bardzo często sprowadza się do pracy administratora „produkującego niezliczoną ilość dokumentów” umieszczanych w systemie komputerowym, zamiast bezpośredniego kontaktu z podległymi skazanymi. Doszło do tego, że jest on rozliczany z terminowego wprowadzania danych do Centralnej Bazy Osób Pozbawionych Wolności, a nie z typowej pracy pedagogiczno-resocjalizacyjnej. Zważywszy na ilość obowiązków oraz nadal zbyt dużą liczbę osadzonych przypadających na jednego wychowawcę nie jest on w stanie – nawet gdyby chciał – poświęcić wystarczającej ilości czasu na kontakt inny niż wynikający z obligatoryjnych rozmów.

W zakresie barier mentalnych należy zwrócić uwagę, że postawy składające się z komponentu poznawczego, emocjonalnego i behawioralnego wpływają na postrzeganie innych ludzi i stosunek do nich, a tym samym traktowanie ich

w zgodzie z utrwalonym poglądem. Jeżeli funkcjonariusze w negatywny sposób będą myśleć o skazanych (komponent poznawczy), to będą żywić względem nich negatywne uczucia (komponent emocjonalny). To będzie przekładało się na sposób ich traktowania (komponent behawioralny), który nie będzie wówczas sprzyjał właściwej atmosferze, poprawnym relacjom oraz profesjonalnym kontaktom pomiędzy personelem a osadzonymi. Może także doprowadzić do sytuacji wykorzystywania przez funkcjonariuszy swojej władczej pozycji i przekraczania przez nich uprawnień, co może z kolei rodzić napięcia skutkujące niebezpiecznymi zdarzeniami, a w skrajnych przypadkach np. napaścią na funkcjonariusza lub targnięciem się na własne życie przez skazanego (Poklek 2022).

Korzystanie z władzy dyskrecyjnej i selektywnego egzekwowania prawa może być skutecznym środkiem, z pomocą którego funkcjonariusze mogą utrzymać porządek, legitymację władzy i jej praworządność (Sparks i in. 1996) oraz nawiązywać pozytywne relacje z osadzonymi (Liebling 2011). Niestety nie wszyscy mają tego świadomość i koncentrują się przede wszystkim na kwestiach bezpieczeństwa i ochrony, a znacznie mniej, lub w ogóle, nie przykładają wagi do nawiązywania i podtrzymywania profesjonalnych kontaktów interpersonalnych z więźniami. Problem ten wynika z faktu, że kwestie ryzyka i zagrożeń w więzieniu rozpatrywane są z punktu widzenia ochronnego, podczas gdy zasadnicze elementy ochrony dynamicznej mają socjopedagogiczny charakter (Szczepaniak 2022). Funkcjonariusze z różnych powodów obawiają się osobistego zaangażowania emocjonalnego w proces resocjalizacji skazanych, dlatego „chowają się” za fasadą uregulowań prawnych pod płaszczykiem „kontaktów służbowych” (Sobczyński, Jeziorański 2019).

Wszystkie omówione w niniejszym opracowaniu działania personelu mają wpływ nie tylko na pojedynczych osadzonych, ale na atmosferę wychowawczą w oddziale i całej jednostce, dlatego powinny być prowadzone profesjonalnie, czyli ze znajomością zarówno przepisów, jak i psychospołecznych mechanizmów wpływu społecznego (Nowacki 2010), a przy tym z poszanowaniem godności i sprawiedliwości, zachowaniem zasad praworządności instytucji i jej funkcjonariuszy oraz odpowiedzialności osadzonego. Będzie to podstawa do wytworzenia się warunków koniecznych do wdrażania ochrony dynamicznej, której zastosowanie wynika wprost z Europejskich Reguł Więziennych (rekomendacja nr 51.2 w angielskiej wersji ERW zawiera zwrot *dynamic security* rozumianej jako uzupełnienie fizycznych barier i innych środków technicznych – *physical barriers and other technical means*).

Kończąc należy przywołać rekomendację sformułowaną ponad dziesięć lat temu przy okazji badań sondażowych na temat międzynarodowych standardów postępowania z więźniami w świadomości personelu więziennego, przeprowadzonych wśród funkcjonariuszy Służby Więziennej uczestniczących w szkoleniu zawodowym:

W przyszłości należy podjąć badania nad pożądanymi, oczekiwanymi i faktycznymi relacjami personelu więziennego z więźniami, nad systemem kształtowania właściwego poczucia roli i misji społecznej oraz poziomu etyki zawodowej personelu... (Łapiński, Poklek 2010, s. 183).

Niestety przyszłość stała się teraźniejszością, ówczesna teraźniejszość historią, a postulowany kierunek badań nie został podjęty, ze szkodą dla systemu penitencjarnego i edukacji funkcjonariuszy w zakresie budowania relacji personelu z osadzonymi i kształtowania sprzyjającej atmosfery wychowawczej oraz stosowania się do zasad ochrony dynamicznej.

Abstract: Educational atmosphere as the basis of dynamic security in a penitentiary unit

Penitentiary interactions aimed at positive activity of prisoners towards their internal transformation (readaptation) and then acceptance by the external – free environment (social reintegration) must take place in an appropriate educational environment, guaranteeing an atmosphere conducive to achieving not only isolation and discipline goals, but above all educational and social rehabilitation. Dynamic protection is a specific philosophy of building security in prison based on subjective relationships between staff and prisoners and active prevention of threats before they become dangerous and escalate. The article discusses the issues of organizational and mental possibilities and limitations influencing the implementation of dynamic protection as a practice of shaping an appropriate educational atmosphere while maintaining safety conditions in penitentiary units.

Key words: educational atmosphere, dynamic security, penitentiary rehabilitation.

Bibliografia

- [1] Benedyczak S., Jędrzejak K., Nowak B., Szczepaniak P., Urbańska I., 1995, *Wprowadzenie do metodyki pracy penitencjarnej*, COSSW, Kalisz.
- [2] Bennett J., 2016, *The working lives of prison managers: global change, local culture and individual agency in the late modern prison*, Palgrave Macmillan, London
- [3] Bulenda T., 2014, *System penitencjarny i postpenitencjarny. Wybrane zagadnienia*, [w:] *Polski system penitencjarny. Ujęcie integralno-kulturowe*, (red.) P. Szczepaniak, Forum Penitencjarne, Warszawa.
- [4] Ciosek M., 1996, *Człowiek w obliczu izolacji więziennej*, Arche, Gdańsk.
- [5] Ciosek M., 2007, *Zasady funkcjonowania całej społeczności więziennej*, [w:] *Resocjalizacja*, t. 1, (red.) B. Urban, J. M. Stanik, PWN, Pedagogium, Warszawa.
- [6] Coyle A., 2009, *A Human Rights Approach to Prison Management. Handbook for Prison Staff. Second Edition*, International Centre for Prison Studies, London.
- [7] Crewe B., Liebling A., Hulley S., 2015, *Staff Prisoner Relationships, Staff Professionalism, and the Use of Authority in Public and Private Sector Prisons*, „Law & Social Inquiry”, 40.
- [8] Czapów C., 1978, *Wychowanie resocjalizujące*, PWN, Warszawa.

- [9] Drake D. H., 2012, *Staff and order in prison*, [w:] *Understanding Prison Staff*, (red.) J. Bennett, B. Crewe, A. Wahidin. Routledge, New York.
- [10] Gilbert M.J., 1997, *The Illusion of Structure: A Critique of the Classical Model of Organization and the Discretionary Power of Correctional Officers*, „Criminal Justice Review”, 22, 1.
- [11] Goffman E., 2011, *Instytucje totalne: o pacjentach szpitali psychiatrycznych i mieszkańcach innych instytucji totalnych*, GWP, Sopot.
- [12] Górny J., 1996, *Elementy indywidualizacji i humanizacji karania w rozwoju penitencjarystyki*, WSPS, Warszawa.
- [13] Jaworski Z., 2006, *Narkotyki w Służbie Więziennej*, COSSW, Kalisz.
- [14] Kołoda K., 1995, *Klawisze i złodzieje*, Polski Dom Wydawniczy, Warszawa
- [15] Kolind T., 2015, *Drugs and discretionary power in prisons: The officer's perspective*, „International Journal of Drug Policy”, 26, 9.
- [16] Konopczyński M., 2013, *Kryzys resocjalizacji czy(li) sukces działań pozornych. Refleksje wokół rzeczywistości resocjalizacyjnej*, Pedagogium, Warszawa.
- [17] Konopczyński M., 2016, *Osobowe przesłanki skutecznej resocjalizacji*, „Resocjalizacja Polska”, 11
- [18] Kosewski M., 1977, *Agresywni przestępcy*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- [19] Kupisiewicz C., Kupisiewicz M., 2009, *Atmosfera wychowawcza*, [w:] *Słownik pedagogiczny*, (red.) C. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- [20] Liebling A., 2011, *Moral performance, inhuman and degrading treatment and prison pain*, „Punishment & Society”, 13, 5.
- [21] Liebling A., Price D., Schefer G., 2011, *The prison officer*, Willan Pub, Abington, OX.
- [22] Łapiński P., Poklek R., 2010, *Międzynarodowe standardy postępowania z więźniami w świadomości personelu więziennego*, [w:] *Powinności i kompetencje w wychowaniu osób niedostosowanych społecznie*, (red.) Z. Bartkowicz, A. Węgliński, A. Lewicka, UMCS, Lublin.
- [23] Machel H., 2006, *Czym jest dzisiejsze więzienie?*, [w:] *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, (red.) H. Machel, M. Paliwoda, M. Spryszyńska, UG, Gdańsk.
- [24] Mazur J., 2008, *Deprywacja u osób pozbawionych wolności. Głos w sprawie pomocy w sytuacjach trudnych dla osadzonych*, [w:] *Kryminologiczne i penitencjarne aspekty wykonywania kary pozbawienia wolności*, (red.) M. Kuć, UMCS, Lublin.
- [25] Mecwaldowski C., Poklek R., 2020, *Technika w ochronie dynamicznej obiektu na przykładzie systemu penitencjarnego*, „Ochrona i Bezpieczeństwo”, 2.
- [26] *Międzynarodowe standardy wykonywania kar*, 2011, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, numer specjalny 72–73.
- [27] Moczydłowski P., 2002, *Drugie życie więzienia*, ŁośGraf, Warszawa.
- [28] Nowacki Z., 2010, *Wywieranie wpływu społecznego w warunkach izolacji więziennej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków.
- [29] Pierzchała K., 2018, *Wina – Prawo – Kara. Prawne i psychopedagogiczne aspekty resocjalizacji penitencjarnej*, „Probacja”, nr 18.
- [30] Poklek R., 2006, *Skuteczność psychologicznego warsztatu antystresowego w profilaktyce wypalenia zawodowego funkcjonariuszy Służby Więziennej*, COSSW, Kalisz.
- [31] Poklek R., 2008, *Aktywność fizyczna a nasilenie syndromu agresji osób pozbawionych wolności*, COSSW, Kalisz.

- [32] Poklek R., 2010, *Instytucjonalne i psychospołeczne aspekty więzienia*, COSSW, Kalisz.
- [33] Poklek R., 2013, *Metodyka i organizacja resocjalizacji w zakładach karnych. Skrypt dla studentów resocjalizacji*, WSGK, Kutno.
- [34] Poklek R., 2017, *Badania osobopoznawcze w penitencjarystyce*, „Resocjalizacja Polska”, 14.
- [35] Poklek R., 2018, *Zarys psychologii penitencjarnej. Pomiędzy teorią a praktyką*, Difin, Warszawa.
- [36] Poklek R., 2022, *Postępowanie i postawy personelu więziennego wobec skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności – głos w dyskusji*, [w:] *Dożywotni więźniowie. Najlepsi z najgorszych i źli stale*, (red.) M. Niełacna, J. Klimczak, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- [37] Poklek R., Chojnacka M., 2017, *Negocjacje policyjne i więzienne*, Difin, Warszawa
- [38] Przybyliński S., 2005, *Podkultura więzienna: wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków.
- [39] Smit D., Snacken S., 2009, *Principles of European Prison Law and Policy: Penology and Human Rights*, Oxford University Press, Oxford.
- [40] Snopek M., 2012, *Uwagi o problemach ochrony tzw. Skazanych poszkodowanych*, [w:] *Prawa człowieka a polski system penitencjarny. Edukacja – Resocjalizacja – Humanitaryzm*, (red.) D. Rondalska, UAM, OSSW, Poznań-Kule.
- [41] Sobczyszyn U., Jeziorański M., 2019, *Relacja resocjalizacyjna i jej znaczenie w nauce wychowawców zakładu karnego*, „Roczniki Pedagogiczne”, 11 (47).
- [42] Sparks R., Bottoms A.E., Hay W., 1996, *Prisons and the problem of order*, Clarendon Press, Oxford, England ; New York 1996.
- [43] Sroczyński W., 2008, *Środowisko wychowawcze – zarys problemu*, „Kultura i Edukacja”, 2.
- [44] Stańdo-Kawecka B., 2015, *Europejskie standardy bezpieczeństwa więźniów*, [w:] *Modernizowanie więziennictwa. V Kongres Penitencjarny*, (red.) T. Bulenda, A. Rzepliński, UW, CZSW, Warszawa.
- [45] Szaszkiewicz M., 1997, *Tajemnice grypsarki*, IES, Kraków.
- [46] Szczepaniak P., 2022, *Zarządzanie ryzykiem w więzieniu na przykładzie postępowania z więźniami skazanymi na karę dożywotniego pozbawienia wolności, skazanymi niebezpiecznymi oraz wymagającymi szczególnej ochrony*, [w:] *Dożywotni więźniowie. Najlepsi z najgorszych i źli stale*, (red.) M. Niełacna, J. Klimczak, UW, Warszawa.
- [47] Szymanowski T., 2011, *Międzynarodowe konwencje o postępowaniu wobec osób skazanych, zwłaszcza osób pozbawionych wolności*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, wydanie specjalne, 72–73.
- [48] Śliwowski J., 1982, *Prawo i polityka penitencjarna*, PWN, Warszawa.
- [49] Walczak S., 1972, *Prawo penitencjarne. Zarys systemu*, PWN, Warszawa.
- [50] Waligóra B., 1984, *Deprywacja potrzeb u osób pozbawionych wolności*, [w:] *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*, (red.) B. Hołyst, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa.
- [50] Wojciechowski T., Ostrowski M., 2011, *Narkotyki i inne środki psychoaktywne w izolacji więziennej. Poradnik dla funkcjonariuszy Służby Więziennej i jednostek podległych OISW w Szczecinie*, OISW, Szczecin.
- [51] Żywicka D., 1996, *Funkcjonowanie człowieka w warunkach izolacji*, [w:] *Wybrane zagadnienia psychospołeczne instytucji penitencjarnych*, COSSW, Kalisz.
- [52] Żywucka-Kozłowska E., 2007, *Podkultura więzienna*, Szczecin.

Akty prawne

- [53] Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej (Dz.U. 2021.0.1064 t.j.).
- [54] Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. kodeks karny wykonawczy (Dz.U.2021.0.53 t.j.)
- [55] Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (tekst pierwotny: Dz.U. 2003 r. Nr 151 poz. 1469; t.j.: Dz.U. 2013 r. poz. 1067).
- [56] Rozporządzenie Ministra sprawiedliwości z dnia 31 października 2003. w sprawie sposobów ochrony jednostek organizacyjnych Służby Więziennej (Dz.U.03.194.1902 późn. zm. Dz.U.2007.69.463).
- [57] Zarządzenie Nr 3 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 13 stycznia 2016 r. zmieniające zarządzenie w sprawie przeciwdziałania przedostawania się substancji odurzających i ich obrotowi na terenie zakładów karnych i aresztów śledczych [niepublikowane].
- [58] Recommendation Rec(2006)2-rev of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules. adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006, at the 952nd meeting of the Ministers' Deputies and revised and amended by the Committee of Ministers on 1 July 2020 at the 1380th meeting of the Ministers' Deputies.